

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/123>

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

REGARDING ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

**Бабаєва О.В., к.ю.н., доцент,
асистентка кафедри кримінальної юстиції**
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**Санакєва Ю.Є., студентка IV курсу
міжнародно-правового факультету**
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню проблематики зловживання процесуальними правами в кримінальному провадженні. Аналізується сутність, поняття, форми прояву зловживання правом у кримінальному судочинстві. Зазначено, що заборона зловживання процесуальними правами закріплена як основний принцип у процесуальних кодексах цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Звертається увага на відсутність прямої заборони на зловживання правом у кримінальному процесуальному законодавстві та розглядається питання щодо доцільності її закріплення як загальної засади кримінального провадження. У процесі дослідження охарактеризовано історичні витoki поняття «зловживання правом». Проаналізовано наведені в доктрині кримінального процесу визначення поняття «зловживання правом» та, зокрема, зазначається, що зловживанням правом є використання наданого суб'єктові права тлумачення норми законодавства врозрив зі змістом, який дійсно вклав у цю норму законодавець. Констатовано, що поняття «зловживання правом» є ширшим за обсягом, ніж поняття «зловживання повноваженнями». Проаналізовано зміст відповідних процесуальних кодексів на наявність у них положень, що закріплюють принцип заборони зловживання процесуальними правами. Також проаналізовано правові позиції Верховного Суду щодо розуміння сутності «зловживання правом». Визначено, що згідно з позицією Верховного Суду, заборона зловживання процесуальними правами є загальноправовим принципом і поширюється на всі галузі права. Здійснено аналіз практики Європейського суду з прав людини та зазначено, що випадками зловживання процесуальними правами в разі звернення до ЄСПЛ є, зокрема, спотворення фактів або фальсифікації доказів, або приховування важливих подій шляхом замовчування. Наголошено на тому, що зловживання процесуальними правами в кримінальному провадженні відбувається під час як судового розгляду, так і досудового розслідування. Окрім того, таке зловживання може здійснюватися як стороною захисту, так і стороною обвинувачення. Наведено види такого зловживання на підставі аналізу судової практики. Стверджується, що санкції в кримінальному процесуальному законодавстві передбачені не за всі види зловживань. Обґрунтовано позицію щодо наявності негативних наслідків відсутності прямої заборони зловживання процесуальними правами в кримінальному процесуальному законодавстві та, зокрема, зроблено висновок про необхідність нормативного врегулювання заборони зловживання процесуальними правами та відповідних санкцій у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: зловживання процесуальним правом, кримінальне провадження, сторона обвинувачення, сторона захисту, процесуальне законодавство, заборона зловживання правом.

The article is devoted to the study of the problem of abuse of procedural rights in criminal proceedings. The essence, concept, forms of manifestation of abuse of rights in criminal proceedings are analyzed. It is noted that the prohibition of abuse of procedural rights is enshrined as a basic principle in the procedural codes of civil, economic and administrative proceedings. Attention is drawn to the absence of a direct prohibition on abuse of rights in criminal procedural legislation and the question of the expediency of its consolidation as a general basis of criminal proceedings is considered. In the course of the research, the historical origins of the concept of "abuse of rights" are characterized. The definitions of the concept of "abuse of rights" given in the doctrine of the criminal procedure are analyzed and, in particular, it is noted that abuse of the right is the use of the right to interpret the legal norm given to the subject, contrary to the meaning that the legislator really put into this norm. It was stated that the concept of "abuse of rights" is broader in scope than the concept of "abuse of authority". The content of the relevant procedural codes is analyzed for the presence of provisions in them that enshrine the principle of prohibition of abuse of procedural rights. Also the legal positions of the Supreme Court regarding the understanding of the essence of "abuse of rights" are analyzed. It was determined that according to the position of the Supreme Court, the prohibition of abuse of procedural rights is a general legal principle and applies to all branches of law. The analysis of the practice of the European Court of Human Rights is carried out and it is indicated that cases of abuse of procedural rights in case of applying to the ECHR are, in particular, distortion of facts or falsification of evidence, or concealment of important events by silence. It is noted that the abuse of procedural rights in criminal proceedings occurs both during trial and pre-trial investigation. In addition, such abuse can be carried out by both the defense and the prosecution. The types of such abuse are given based on the analysis of judicial practice. It is argued that the sanctions in the criminal procedural legislation are not provided for all types of abuse. The position on the presence of negative consequences of the absence of a direct prohibition of abuse of procedural rights in the criminal procedural legislation is substantiated and, in particular, it is concluded that there is a need for normative regulation of the prohibition of abuse of procedural rights and the corresponding sanctions in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: abuse of procedural law, criminal proceedings, prosecution, defense, procedural legislation, prohibition of abuse of law.

Постановка проблеми. У доктрині кримінального процесуального права не є новим використання терміна «зловживання процесуальним правом» та дослідження цього правового явища, проте свого безпосереднього унормування в Кримінальному процесуальному кодексі України

(далі – КПК) він не знайшов на відміну від процесуальних кодексів цивільного, господарського та адміністративного судочинства, в яких прямо передбачено заборону зловживання процесуальними правами як засаду судочинства. Проте слід зазначити, що одним з аспектів реформування

кримінального процесуального законодавства, відповідно до положень Концепції реформування органів кримінальної юстиції України від 8 квітня 2008 року, вбачається необхідність закріпити механізми запобігання зловживанням наданими процесуальними правами (надання недостовірної інформації, затягування провадження тощо) у кримінальному процесуальному законодавстві [1]. Окрім того, як показує аналіз практики, проблематика зловживання процесуальними правами в кримінальному судочинстві вийшла за межі суто наукової сфери.

Метою статті є дослідження зловживання процесуальним правом як правового явища у кримінальному процесі, а також його сутності, поняття, форм та видів; визначення доцільності його закріплення у КПК України.

Стан наукового розроблення. Проблематика зловживання процесуальними правами в судовому праві взагалі та в кримінальному процесі зокрема ставала предметом дослідження О.В. Андрушко, О.В. Капліної, О.В. Керевича, В.В. Резнікової, О.Я. Рогача, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило та інших. Проте пізнання природи та сутності зловживання процесуальним правом у кримінальному провадженні залишається недостатньо вивченим у доктрині кримінального процесу, а отже, потребує наукового осмислення.

Щодо генези поняття «зловживання правом» учені зазначають, що воно розглядалося ще за часів римського права та пов'язувалося з поняттям «шикани» – здійснення свого права з виключною метою заподіяння шкоди іншій особі. На протидію зловживанням процесуальними правами тоді застосовувалися як превентивні заходи – *index* (надання гарантій від затягування процесу) і присяга, так і каральні – штрафи [2, с. 40]. О.Я. Рогач зазначає, що хоча термін «зловживання правом» у джерелах римського права відсутній, але саме римське право є першоджерелом формування принципу недопустимості зловживання правом [3, с. 39]. Певні питання зловживання правом, на думку науковця, досліджувалися і в давньоруському праві.

Під впливом римського права в XVIII – XIX століттях у Західній Європі сформулювали принцип неприпустимості здійснення прав з метою утистки чужих інтересів, який потім знайшов своє відображення в цивільному законодавстві зарубіжних країн. Термін «зловживання правом» в Європі бере початок з римського права, але має і своє власне коріння, отримує закріплення у відповідних нормативних актах [3, с. 41].

У доктрині кримінального процесу відсутня єдність щодо визначення поняття «зловживання правом». Так, наприклад, В.В. Резнікова зазначає, що зловживання правом – це воляова та усвідомлена діяльність (дія) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіє шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння за формальної правомірності такої діяльності [4, с. 34].

О.В. Андрушко, окрім походження терміна, досить детально розглядає зміст зловживання правом, що має велике значення для правильного розуміння цього поняття та його кваліфікації як кримінального правопорушення. Так, зокрема, він зауважує, що зловживання правом відповідає таким ознакам, як протиправність (хоча прямо і не заборонено в законодавстві, але однозначно суперечить нормам права), суспільна небезпека, винуватість, караність. Більш того, він самостійно визначає і склад зловживання правом: об'єкт – охоронюваний кримінальним процесуальним законом порядок кримінального провадження (ст. 1 КПК України), визначені у вигляді завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК) охоронювані об'єкти, також узагальнені або конкретизовані об'єкти процесуальної охорони, які викладені в інших статтях КПК; об'єктивна сторона – діяння у формі дії (неналежне чи несвоєчасне виконання обов'язків, зловживання правом) чи бездіяльності (невиконання обов'язків); суб'єктивна

сторона – прямий умисел з обов'язковою метою спричинити шкоду охоронюваним об'єктам; суб'єкт – будь-який суб'єкт (учасник) процесу (учасник кримінальних процесуальних відносин), наділений відповідними правами, обов'язками чи повноваженнями, відповідає юридичним та інтелектуальним критеріям суб'єкта правопорушення, є деліктоздатним для можливості застосування до нього заходів юридичної відповідальності [2, с. 43]. Також він зазначає, що про зловживання правом у кримінальному судочинстві мову потрібно вести як про особливий вид (форму) кримінального правопорушення, що вчиняється під час реалізації наданого права, обов'язку чи повноваження, не містить спеціально визначеного складу правопорушення, а виражене у формі загальної заборони й установлюється уповноваженим суб'єктом у відповідному процесуальному рішенні та є підставою для юридичної відповідальності [5, с. 173].

У свою чергу О.В. Капліна, надаючи власне визначення цьому поняттю, слушно зазначає, що зловживання процесуальним правом – це використання наданого суб'єктові права тлумачення норми законодавства врозрід зі змістом, який дійсно вклав у цю норму законодавець; при нібито відповідності букві закону мають місце зневага його духом, невідповідність призначенню норми, спотворення справжнього її смислу, тлумачення на протигаву нормам моралі. Інакше кажучи, зловживання правом визнається нею як порушення суб'єктивного права, міри можливої поведінки, межі, встановленої цією мірою [6, с. 290].

Окрім того, О.В. Капліна також зауважує, що в деяких випадках свобода для використання своїх процесуальних прав, надана учасникам кримінального судочинства, може призвести до егоїстично орієнтованої поведінки, яка і є зловживанням наданим цій особі правом. Йдеться, наприклад, про випадки неодноразового подання учасниками процесу скарг або клопотань щодо одних і тих самих дій або бездіяльності осіб, які ведуть кримінальний процес, з одних і тих самих підстав, одному і тому ж суб'єктові, в тому числі скарг і клопотань в іншій стилістичній формі, але тотожних по суті; багаторазове заявлення необґрунтованих відводів слідчому, захиснику, судді; неподання або несвоєчасне подання доказів чи інших матеріалів на законну вимогу уповноважених суб'єктів; затягування з ознайомленням із матеріалами кримінальної справи; неодноразове нез'явлення до суду з різних «поважних» причин тощо [6, с. 294].

У контексті визначеного питання заслуговує на увагу позиція Д. Криворучко, яка зазначає щодо можливості виокремлення принаймні чотирьох основних підходів до трактування правової природи поняття «зловживання правом», таких як заперечення існування правової категорії зловживання правом; розуміння зловживання правом як особливого виду правопорушення; судження про зловживання правом як різновиду правової поведінки; твердження стосовно зловживання правом як особливої правової категорії, яка не є ні правопорушенням, ні правомірною поведінкою. Сама ж Д. Криворучко схильна до четвертого підходу. Досить цікавою також видається пропозиція щодо розгляду зловживання правом як «квазі-правомірною зловживання». Сутність наведеного підходу полягає в тому, що особа не порушує конкретну спеціалізовану правову норму з конкретним складом, але відбувається порушення обов'язку щодо недопустимості заподіяння шкоди іншим особам [7, с. 61–62].

У продовженні нашого дослідження слід визначити встановлення співвідношення між двома досить суміжними поняттями, такими як «зловживання правом» та «зловживання повноваженнями». У контексті даного питання доцільною є думка Д. Криворучко про те, що дані поняття не є тотожними з огляду на певні, властиві кожному з них особливості, тому підтримка позиції щодо розуміння зловживання правом у кримінальному процесі як такого, що

включає вужче за обсягом поняття «зловживання повноваженнями», є логічною та обґрунтованою [7, с. 64].

Як уже зазначалося, процесуальні кодекси цивільного, господарського та адміністративного судочинства містять заборону зловживання процесуальними правами. Так, у ч. 3 ст. 2 «Завдання та основні засади цивільного судочинства» Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) пункт 11 закріплює положення про неприпустимість зловживання процесуальними правами. Відповідно до ст. 44 ЦПК «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Також закріплено, що якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Разом із тим на суд покладається обов'язок вживати заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами [8].

Подібний зміст до наведеного мають також п. 11 ч. 3 ст. 2 і ст. 43 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) та п. 9 ч. 3 ст. 2 і ст. 45 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС).

Як уже зазначалося, КПК не містить заборони на зловживання процесуальними правами, на відміну від вказаних процесуальних кодексів. Проте уявляється цікавим те, що в проєкті Закону України від 6 вересня 2018 року № 9055 (який нині є відкликаним) було запропоновано доповнення КПК ст. 22-1, що передбачала б закріплення як загальної засади кримінального провадження «неприпустимість зловживання процесуальними правами». Зазначене дає підстави вважати, що розробники законопроекту мали на меті нормативне врегулювання як проявів цього негативного явища лише тих дій, які пов'язані з правовідносинами за участю слідчого судді або суду. Отже, поза увагою залишилися процесуальні правовідносини за участю сторони обвинувачення, з одного боку, яка наділена владно-розпорядчими повноваженнями, та сторони захисту, потерпілого або інших учасників, з іншого боку [7, с. 64].

Розглядаючи питання визначення зловживання процесуальними правами, слід звернутися до позиції Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду (далі – КЦС ВС). Так, в ухвалі від 20.02.2020 р. № 438/350/17 КЦС ВС зазначив: «Зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в тому, що під час зловживання процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації

суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Це положення відповідає загальнотеоретичним розробкам конструкції зловживання правом, в яких воно нерідко визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав. Суб'єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права має здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або вочевидь впливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права. Зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій» [9].

Як уже зазначалося, положення щодо зловживання процесуальними правами врегульовані ГПК і КАСУ. Окрім того, вони ставали предметом розгляду Верховним Судом. Так, в ухвалі від 26.04.2019 р. № 911/1693/18, КГС ВС зазначає, що під зловживанням процесуальними правами слід розуміти особливу форму господарського процесуального правопорушення, тобто умисні недобросовісні дії учасників господарського процесу, що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав учасників судового процесу та їхніх представників і перешкоджанням діяльності суду щодо справедливого та своєчасного розгляду і вирішення господарської справи, що також впливає на права інших учасників судового процесу стосовно безперешкодного і своєчасного вирішення спору. Правова конструкція «зловживання правом» передбачає насамперед активні дії учасників судового процесу та їхніх представників, що знаходять свій прояв у здійсненні процесуальних дій чи поданні процесуальних документів [10].

Також у постанові від 13.03.2019 р. № 814/218/14, виходячи з обставин справи, скажник звертається до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (далі – КАС ВС) з касаційною скаргою на ухвалу Одеського апеляційного адміністративного суду, в якій він повернув апелянту апеляційну скаргу на ухвалу Миколаївського окружного адміністративного суду, визнавши дії скажника зловживанням процесуальними правами задля затягування розгляду справи по суті. КАС ВС зазначає, що під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, не пропорційних наслідкам, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав у супереччя їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду. У даній справі КАС ВС назвав правильним визнання дій скажника зловживанням своїми процесуальними правами, адже, як вбачається з тексту постанови, скажник неодноразово оскаржувала процесуальні ухвали суду першої інстанції, навіть ті, які не оскаржуються окремо від рішення суду. Так, було встановлено, що апелянтом було подано 22 апеляційні скарги на процесуальні ухвали Миколаївського окружного адміністративного суду, більшість з яких було повернуто апелянту або відмовлено у відкритті апеляційного провадження [11].

Таким чином, убачається, що правова позиція Верховного Суду стосовно зловживання процесуальними правами в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві підтверджує наявність такого правового явища в судовому процесі, з огляду на що виникає питання щодо його існування в кримінальному судочинстві та необхідності нормативного врегулювання у КПК.

Так, у контексті визначеної проблематики цікавим є ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) від 30.05.2018 року у справі

№ 676/7346/15-к. Згідно з обставинами справи, вироком Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області особу засуджено за частиною 1 статті 382 КК на 2 роки позбавлення волі. Ухвалою ж Апеляційного суду Хмельницької області вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області залишено без зміни. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу засудженого залишено без руху, а далі вже ухвалою Верховного Суду повернуто йому у зв'язку з не усуненням зазначених в ухвалі суду недоліків у встановлений строк. У повторній касаційній скарзі засуджений ставить вимогу про скасування вироку місцевого суду та ухвали суду апеляційної інстанції щодо нього. ККС ВС констатував, що хоча в КПК України не передбачено загального положення про заборону зловживання процесуальними правами, однак заборона зловживання такими правами є загальноправовим принципом і поширюється на всі галузі права. А тому та обставина, що засуджений не отримувал судові повідомлення, що надсилалися на вказану ним адресу, тобто не виявляв бажання прийти до поштового відділення для отримання судових повідомлень та впродовж майже півроку не цікавився станом розгляду його касаційної скарги, і є проявом такого зловживання. Таким чином, ККС ВС постановив повернути скаргнику його апеляційну скаргу [12]. Таким чином, з огляду на зазначене, можна констатувати, що зловживання процесуальними правами є розповсюдженим правовим явищем, заборона зловживання процесуальними правами – загальноправовим принципом.

У своєму рішенні ВС, окрім іншого, також звертається до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), як, наприклад, в ухвалі від 17.09.2019 р. № 202/4467/14-к, де зазначає, що Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях, зокрема, у справі «Юніон Аліментаріа проти Іспанії» від 7 липня 1989 року, вказував на недопустимість знівелювання ключового принципу верховенства права у випадках, коли поведінка учасників судового засідання свідчить про умисний характер їхніх дій, направлений на невиправдане затягування процесу чи зловживання своїм процесуальним правом [13]. Окрім того, ЄСПЛ також неодноразово звертає увагу на випадки зловживання процесуальними правами, зокрема, під час подання заяви у вигляді спотворення фактів, фальсифікації доказів або приховування важливих подій шляхом замовчування [14, с. 304].

ККС ВС також зазначає, що процесуальний закон забезпечує дотримання прав осіб, а не використання їх для зловживання [15], окрім того, законодавець чітко передбачив правила поведінки сторін у кримінальній справі на подання доказів, участь в їх дослідженні та доведенні їх переконливості, виступ у судових дебатах, оскарження процесуальних рішень суду. Тобто учасники судового процесу мають діяти відповідно до загальних положень судового розгляду, а не зловживати своїми правами, як це чітко прослідковується з перебігу судового засідання впродовж апеляційного розгляду [16].

Звертаючись до аналізу практики у кримінальному провадженні, слід зазначити, що зловживання процесуальними правами має місце та відбувається як зі сторони захисту, так й зі сторони обвинувачення, що створює негативні наслідки як під час досудового розслідування, так і судового розгляду. Так, наприклад, у постанові ККС ВС від 24.09.2020 р. № 755/10138/16-к зазначається, що апеляційний суд 6 разів відкладав судові засідання через безпричинну неявку засудженого. Також не з'явився і захисник, не повідомляючи про причини неявки, внаслідок чого суд був змушений знову перенести апеляційний розгляд [17]. Зловживанням вважається і не об'єктивно довготривале ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (ч. 10 ст. 290 КПК). Зокрема, в постанові ККС ВС від 11.07.2018 р. № 396/3082/14 зазначається про зловжи-

вання засудженим своїм правом на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та відсутності будь-яких перешкод для того, щоб воно було реалізовано [18].

Що ж стосується сторони обвинувачення, то до поширених засобів зловживань на стадії досудового розслідування слід віднести різні форми порушення закону в разі застосування такого тимчасового запобіжного заходу, як затримання, враховуючи випадки спотворення в протоколі затримання відомостей про момент фактичного позбавлення волі. Під час незаконного затримання досить поширеними є випадки позбавлення затриманої особи права на негайне повідомлення про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї та інших осіб за вибором цієї особи. Сюди ж відносять і жорстоке поводження і навіть катування для отримання зізнання у вчиненні кримінального правопорушення. Насильство, враховуючи і незаконне утримання, застосовується і до очевидців учиненого, які з часом стають свідками кримінального провадження [19, с. 52]. Також наявні такі випадки зловживання, як посилення прокурора щодо незабезпечення судом проведення повного судового слідства. У цьому контексті можна згадати ухвалу ВС від 27.03.2018 р. № 1118/6354/12, в якій зазначалося, що посилення прокурора щодо незабезпечення судом першої інстанції проведення повного судового слідства колегія суддів розцінює як зловживання процесуальними правами, оскільки завданням прокурора є довести перед судом пред'явлене обвинувачення у кримінальній справі, досудове та судове слідство якої триває з 2008 року [20].

Також зловживати своїми правами може і потерпілий, наприклад, поданням повторної заяви про відвід судді (ч. 4 ст. 81 КПК). Прикладом в окресленому питанні може бути ухвала Львівського апеляційного суду у справі № 446/188/14-к від 15.06.2020 р., в якій потерпіла особа три рази заявляла відвід колегії суддів і така поведінка була визнана судом зловживанням такою особою її процесуальними правами, що суперечить засадам кримінального судочинства та унеможливує розгляд справи в межах розумних строків [21]. Окрім вищезазначених зловживань, КПК передбачає ще й такі види зловживань: проголошення вступної промови з метою затягування судового розгляду (ч. 1 ст. 349 КПК), обмеження підстав для оскарження вироку на підставі угоди про визнання винуватості (ч. 4 ст. 394 КПК) тощо.

Питання щодо встановлення факту зловживання правом у правозастосовному тлумаченні та подальшому застосуванні норми досить складне, однак науковці вважають, що це можливо. У цьому контексті слід спиратися на мотивування схвалюваного рішення суб'єктом правозастосування, зважаючи на подальший процес застосування даної норми права, й констатувати невиправдане порушення суб'єктивних прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Характеристика фактичних обставин, їх юридична кваліфікація і вказуватимуть на те, яке тлумачення норми вибрав суддя, слідчий чи прокурор. Крім того, з'ясувати те, що діяльність суб'єкта правозастосування має іншу мету, ніж закладена в нормі права, можна за допомогою тлумачення, а саме цільового, історичного та логічного способів [6, с. 295].

Слід зазначити, що КПК містить норми, які є санкціями на фактичне зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні. Так, наприклад, за неявки в судові засідання кримінальним процесуальним законодавством передбачається грошове стягнення (ч. 1 ст. 139 КПК). Задля запобігання затягуванню ознайомлення з матеріалами кримінального провадження слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження встановлює відповідний строк для такого ознайомлення (ч. 10 ст. 290 КПК) та інші. Але в усіх інших випадках можливості зловживання правами санкцій не передбачено.

Висновки. З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що КПК містить відповідні санкції на зловживання процесуальними правами в кримінальному провадженні, зокрема: привід або грошове стягнення за неявку на виклик, зміну запобіжного заходу у випадку порушення обов'язків під час застосування попереднього запобіжного заходу, проведення обшуку у випадку відмови у виконанні ухвали слідчого судді на доступ до речей і документів, обмеження строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та ін. Проте в деяких випадках зловживання процесуаль-

ними правами не отримує відповідного реагування щодо його припинення, наприклад, у неодноразовій неявці прокурора в судові засідання під час судового розгляду, неодноразовому поданні клопотання про відвід учасниками кримінального провадження слідчому судді та суду й багато інших. Таким чином, убачається, що таке правове явище, як зловживання процесуальними правами, потребує нормативного врегулювання у формі закріплення загальної засади кримінального провадження, що надасть змогу реагувати на порушення процесуальних прав у тих випадках, коли санкції КПК не передбачені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про рішення Ради національної безпеки і охорони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Концепція від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
2. Андрушко О.В. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 1. С. 39–55.
3. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. *Ліра*. Ужгород, 2011. 368 с.
4. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 23–35.
5. Андрушко О.В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 169–174.
6. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 286–295.
7. Криворучко Д. «Зловживання правом» та «зловживання повноваженнями» у кримінальному провадженні: поняття та співвідношення. *Visegrad Journal on human rights*. 2020. № 2 (3). С. 60–65.
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
9. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 лютого 2020 р., судова справа № 438/350/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87759926>
10. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26 квітня 2019 р., судова справа № 911/1693/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435357>
11. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2019 р., судова справа № 814/218/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80481133>
12. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2018 р., судова справа № 676/7346/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74440103>
13. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 вересня 2019 р., судова справа № 202/4467/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84449788>
14. Волошук О., Гетманцев М. Зловживання правом шляхом умисного спотворення фактів у разі звернення до ЄСПЛ. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 302–309.
15. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 квітня 2019 р., судова справа № 306/1602/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81203038>
16. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 вересня 2018 р., судова справа № 1-9/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77009381>
17. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 вересня 2020 р., судова справа № 755/10138/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91855151>
18. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11 липня 2018 р., судова справа № 396/3082/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75345713>
19. Керевич О. В. Окремі зловживання органами, які здійснюють кримінальний процес. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2. С. 49–54.
20. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 березня 2018 р., судова справа № 1118/6354/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73125015>
21. Ухвала Львівського апеляційного суду від 15 червня 2020 р., судова справа № 446/188/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89840467>